

СПІВВІДНОШЕННЯ ДЕРЖАВНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Кінець ХХ – початок ХХІ століття визначаються активним розвитком міжнародних правовідносин, стрімким розвитком глобалізації та високим рівнем взаємозалежності держав, що призводить до зменшення абсолют-

¹ Студент 4 курсу Інституту підготовки кадрів для органів юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ної ваги і трансформації ролі державного суверенітету. Такий стан речей призводить до посилення ролі наднаціональних об'єднань, яким було делеговано окремі суверенні права держав, а також до виникнення певних галузей, які виходять за межі відання однієї держави (наприклад права людини). Як наслідок у науковому середовищі почали висловлюватися думки про «обмеження» або «розмивання» державного суверенітету.

Для України питання сучасного визначення поняття державного суверенітету та його можливого обмеження у міжнародному праві є вкрай актуальним в контексті реалізації стратегічного курсу на євроінтеграцію. Інтеграційний процес закономірно дає підстави для обговорення питання щодо обмеження державного суверенітету. Це пов'язано з практикою делегування окремих суверенних прав інститутам ЄС. Разом з тим інші науковці вважають, що така передача повноважень, закріплена належними правовими нормами, є однією з найвищих форм державного суверенітету. Така передача є відображенням нової функції держави – міждержавної інтеграції у політичній, соціально-економічній, правовій та інших сферах суспільного життя [1]. Глобалізація в цілому сприяє трансформації і скороченню суверенних повноважень держав, і при цьому процес є двостороннім: з одного боку, посилюються чинники, що об'єктивно зменшують суверенітет країн, а з іншого більшість держав добровільно і свідомо йде на його обмеження [2, с. 22].

Вивченням поняття державного суверенітету, його складових, аспектів та реалізації замалося велике коло науковців. Серед них слід виділити – М. О. Баймуратова, Ю. В. Байдіна, О. В. Батанова, Г. Білліаса, В. І. Борденюка, М. М. Гнатовського, В. Н. Денисова, О. В. Зайчука, Г. Каспера, В. Б. Ковальчука, С. А. Шибасьву, В. С. Шевцова, І. В. Яковюка, Г. І. Тункіна, В. А. Василенка, Ю. О. Волошина та звичайно Жана Бодена і Ж. Ж. Руссо.

Метою статті є аналіз поняття «державний суверенітет» у сучасному його розумінні, питання про можливість його обмеження наднаціональними інститутами та місце «державного суверенітету» у міжнародному праві.

На початку слід відзначити, що вчення про суверенітет засновано на праці Жана Бодена «Шість книг про республіку» [3, с. 39]. Проте тогочасне його розуміння було пов'язане із феодалізмом і позначало скоріш владу верховного сюзерена, яка була необмеженою. За Ж. Боденом суверенітет – це необмежена і безстрокова верховна влада монарха в державі, що належить йому в силу його природного права [4].

Поступова трансформація поняття простежується вже у документах Вестфальського миру (1648 р), коли було здійснено визнання суверенних прав за всіма європейськими державами та визнано їх як атрибут будь-якої держави [5, с. 79]. У XVIII ст. Ж. Ж. Руссо робить наступний крок і розробляє концепцію «народного суверенітету». «Народний суверенітет» передбачає верховенство народу в державі, при цьому народ розглядається як єдиний законний і правомірний носій верховної влади або як джерело державного суверенітету: «Я стверджую, що суверенітет, який є виключно суспільною волею, не може ніколи відчужуватися та що суверен, який є колективною істотою, може бути представлений виключно самим собою. Передаватися може влада, але ніяк не воля» [6, с. 216]. Отже, починаючи з XVIII ст. формується ідея визначення державного суверенітету як фактичного взаємного визнання владами незалежних держав одна одної рівноправними учасниками правовідносин, які виражаються у комплексі юридичних прав та обов'язків. При цьому такі права і обов'язки закріплюються за народом, а не за особою правителя чи іншим органом державного управління.

Звичне нам розуміння державного суверенітету сформувалось у XX ст. під впливом процесу глобалізації. О. О. Мойсеев вказує, що «сучасний міжнародно-правовий смисл суверенітету відображає існування на міжнародній арені незалежних і юридично рівних первинних суб'єктів міжнародного права» [7, с. 13]. Суверенна рівність держав як основний принцип було закріплено у п. 1 ст. 2 Статуту ООН, Декларації про принципи міжнародного права 1970 р., Заключному акті НБСЄ та інших документах. Як наслідок, можна констатувати, що зазначений принцип, як і інші принципи міжнародного права, знайшов загальне визнання та набув статусу імперативної норми міжнародного права *jus cogens* [8, с. 94]. Таким чином міжнародне співтовариство протягом останнього століття сформувало єдине концептуальне уявлення лише про зовнішній аспект державного суверенітету – юридична рівність держав, що забезпечує однаковий комплекс прав та обов'язків для усіх незалежних суб'єктів міжнародного права.

Якщо порівнювати термін «суверенітет» з іншими, такими як «державна влада», «територіальна юрисдикція» та інші, то можливо дійти висновку, що «суверенітет» не отримав чіткого, повного та визнаного закріплення, яке б враховувало, окрім зовнішнього та внутрішнього аспектів ще такі моменти: походження, межі розповсюдження, умови іс-

нування та співвідношення з міжнародним правом, тощо. Намагаючись вирішити зазначене питання О. О. Мойсєєв наводить своє визначення державного суверенітету: «Суверенітет (державний) – це невідчужувана юридична якість незалежної держави, що символізує його політико-правову самостійність, високу відповідальність і цінність як первинного суб'єкта міжнародного права; необхідна для виняткового верховенства державної влади і передбачає непокору владі іншої держави; виникає або зникає в силу добровільної зміни статусу незалежної держави як цілісного соціального організму; обумовлена правовою рівністю незалежних держав і є тим, що лежить в основі сучасного міжнародного права» [7, с. 8–14]. Таке визначення, звичайно, є найбільш повним, таким що розкриває усі найважливіші аспекти поняття, хоча й є доволі обтяженим.

Переходячи до розгляду міжнародно-правових аспектів суверенітету та їх трансформації в умовах глобалізації, слід відзначити, що глобалізація стала можливою завдяки поступовій ліквідації економічних бар'єрів, технічним досягненням, розвитку інформаційних технологій, зменшенню вартості транспортних витрат, перехід до ринкової економіки світовим співтовариством. Глобалізація потребує обов'язкового дотримання норм міжнародного права та забезпечення прав людини при задоволенні потреб та інтересів держав, а також їх економічного розвитку. Глобалізація обумовлює такий стан речей, коли національна діяльність держави дедалі більше здійснюється під впливом міжнародних факторів, а також тягне за собою виникнення міжнародних інституцій, на які покладається виконання окремих традиційно державних повноважень та функцій.

На сьогодні, безумовно, визнається наявність суверенітету у кожній незалежній державі, проте його співвідношення та обсяг у міжнародному праві викликає чимало дискусій. В наукових колах висувуються думки, що держава внаслідок делегування частини своїх повноважень втрачає частину суверенітету, обмежує його або розмиває чіткі межі суверенітету. М. Дженіс вважає, що міжнародне право і суверенітет постають явними антагоністами [9, с. 151], а Р. Ананд зазначає, що міжнародне право створюється суверенітетом і є його фундаментальним принципом [10, с. 95]. На початку ХХ ст. Г. Єллінек висунув прогресивну, для свого часу, концепцію самообмеження держави: з одного боку – держави беруть на себе зобов'язання дотримуватися норм міжнародного права, з іншого – дотримуватися суб'єктивних прав своїх підданих або

громадян [11, с. 232]. Ідея обмеження виражається у тому, що вступаючи у певні міжнародно-правові відносини держава вжене може діяти на свій розсуд. Постійна палата міжнародного правосуддя у консультативному висновку зазначає, що суверенітет носить відносний характер в залежності від того, наскільки він обмежений правом [12]. Але Палата також висловила й іншу думку: «Право вступати в міжнародні угоди є атрибутом суверенітету держави». Палата зазначає, що не вбачає «в укладенні будь-якого договору, за яким держава бере на себе зобов'язання здійснювати або утримуватися від здійснення певних дій, відмову від суверенітету» [13]. Міжнародному праву також відома такий різновид концепції обмеженого суверенітету, як «доктрина Брежнєва», 1968 р. Згідно з цією доктриною СРСР міг втручатися у внутрішні справи інших країн-учасниць Організації Варшавського договору, щоб попередити їх вихід з ОВД (практично цю доктрину реалізовано введенням військ до Чехословаччини) [14].

Питання обмеження суверенітету особливо гостро постає при розгляді такого наднаціонального утворення як Європейський Союз. Договір про ЄС вказує «коли країна приєднується до Співтовариства, вона зобов'язана привести свою конституцію у відповідність зі статусом члена Співтовариства» [15, с. 116–117]. У цих випадках йдеться про передання суверенних повноважень (Німеччина), передання федеральних повноважень (Австрія), передання повноважень, що ґрунтуються на конституції (Іспанія), передання прав парламенту щодо ухвалення рішень (Швеція), делегування повноважень, наданих конституцією органам влади (Данія) і так далі [16, с. 66]. Отже, можна казати про те, що країни-учасниці ЄС мають чітко регламентувати у внутрішньому законодавстві умови делегування та спільного розподілу повноважень між національною владою, в особі її органів, та органами ЄС.

На мою думку, вживання сполучення «обмеження суверенітету» не є вірним, адже суверенітет не може бути ані обмеженим, ані розмитим. В такому випадку суверенітет втрачається взагалі. Тому слід розрізняти суверенітет і компетенцію, в аспекті зовнішнього прояву суверенних прав. Суверенітет є постійним явищем, він дає змогу державам блокувати рішення, що приймаються в рамках міжнародного права, якщо воно не відповідає національним інтересам [17]. Компетенція, в свою чергу, складається з комплексу прав і обов'язків суб'єкта міжнародного права, а відмова, обмеження чи передання тих або інших прав, взяття на себе

одностороннього зобов'язання можливо без втрати суверенітету. Таким чином, самообмеження держави в певних правах є цілком виправданим явищем, адже ще Гете писав, що той хто хоче всього, той не хоче нічого і нічого не досягне; тільки шляхом самообмеження можна досягти чогось.

Література:

1. Гавриленко В. В. Державний суверенітет та його трансформація в умовах європейської інтеграції: загальнотеоретичне дослідження: дис. ... канд. юрид. наук :12.00.01. – К., 2016. – 184 с.

2. Гринин Л. Е. Глобализация и национальный суверенитет // История и современность. No 1–2005. – С. 6–31.

3. Черниловский З. М. История государства и права зарубежных стран. М., 1995 г., С. 211.; Агабеков Г. Б. Жан Боден – основоположник концепции государственного суверенитета. М. 1990 г. – 245 с.

4. Кваша О. П. Політико-правовий зміст державного суверенітету в міжнародному праві. Донбаська державна машинобудівна академія. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/7_NTSB_2016/Politologia/7_208478.doc.htm

5. Вестфальский мир: межгосударственный «круглый стол» в МГИМО (У) МИД России 27 февраля 2008 года // Вестник МГИМО-Университета : Журнал. – 2008. – №1. – С. 78–89.

6. Руссо Жан Жак. Об Общественном договоре, или Принципы политического Права / Пер. с фр. – М., 1998. – 416 с.

7. Моисеев А. А. Соотношение суверенитета и надгосударственности в современном международном праве (в контексте глобализации): Автореф. дис. ... д.ю.н.: 12.00.10 / А. А. Моисеев; М, 2007. – 45 с.

8. Савчук К. О. Міжнародно-правові погляди академіка В. Е. Грабаря / К. О. Савчук. – К. : НАНУ, 2003. – 128 с.

9. Janis M. An Introduction to International Law / M. Janis. – Boston, 1993. – 392 p.

10. Anand R. International Law and the Developing Countries / R. Anand. – N. Delhi, 1987. – 274 p.

11. Общее учение о государстве: Право современного государства Т. 1 / Г. Еллинек; Под ред.: С. И. Гессен. – второй изд., Испр. и доп. – С.-Пб.: Н. К. Мартынов, 1908. – 626 с.

12. Консультативний висновок – Декрети про громадянство в Тунісі і Марокко // РСІУ. – 1923. – Ser. В. №4. – 24 p.

13. Рішення про пароплаві «Вімблдон» // РСІУ. – 1923. – Ser. А. №1. – 25 p.

14. Г. Яворська. Проблема обмеження державного суверенітету в умовах інтеграції України до ЄС. Національний інститут стратегічних досліджень. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/376/>

15. Ильин М. В. Суверенитет: развитие понятийной категории / В. Ильин // Суверенитет. Трансформация понятий и практик / под ред. М. В. Ильина, И. В. Кудряшовой;. – М.: МГИМО-Университет, 2008. – С. 14–42.

16. Мікієвіч М. М. До питання про міжнародну правосуб'єктність Європейського Союзу / М. М. Мікієвіч // Вісник Львівського Університету. Серія юридична. – 2000. – Вип. 35. – С. 66–68.

17. Л. Чекаленко. Пошук прийнятних моделей взаємовідносин суверенної держави і міжнародних організацій. Журнал «Персонал» № 11/2005. [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.personal.in.ua/article.php?ida=160

18. Яковюк І. В. Державний суверенітет національних держав у складі Європейського Союзу: проблеми визначення // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2004. – № 3. – С. 114–126.

Науковий керівник: **Яковюк І. В.**, д.ю.н., професор, завідувач кафедри міжнародного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.